

Herpainé Márkus Ágnes - Kaló Róbert

Közép-magyarország régió szociális helyzetének

elemzése

A régió fő jellemzői szociális szempontból

Jelen dokumentum a közép-magyarországi régió szociális – a Második Nemzeti Fejlesztési Tervhez kapcsolódó ágazati, és az ágazatot érintő regionális – stratégiai fejlesztési terveinek elkészítéséhez kíván alapot adni a régió szociális helyzetének, a szociális ellátások kiépültségének, fejlesztési potenciáljainak feltárásával. Elemzési egysége a kistérség. Tekintettel arra, hogy a területfejlesztés hivatalos térfelosztása értelmében Budapest is egy kistérségnek számít, elemzésünk is alapvetően annak kezeli. Ugyanakkor kísérletet teszünk arra, hogy ahol jelentős területi folyamatok zajlanak, azok jelzése és értékelése is megtörténjen, illetve a rendelkezésre álló kerületi szintű és kerületi szint alatti adatok is feldolgozásra kerüljenek. A helyzetelemzés betekintést enged a régió társadalmi-gazdasági helyzetébe, vizsgálja a régió szociális helyzetét meghatározó körülményeket, a kirekesztődést, a településszerkezet-közigazgatás és szociális igazgatás-ellátás viszonyait, a régió szociális ellátórendszerét, valamint az innovációt és a fejlesztési potenciált a szociális szférában.

A közép-magyarországi régió a gazdaság térbeli struktúráját, a településszerkezetet, a közlekedési hálózatot tekintve egyközpontú, a főváros – egy metropolisz – jelenléte ebből a szempontból alapvetően meghatározó a térségben. A térbeli struktúra leképeződik a népesség, a szociális problémák, az ellátórendszerek struktúrájában is. Az agglomerációs gyűrűn kívül eső területek a centrumtól való távolság és saját belső viszonyaik függvényében részesednek a központi területek fejlettségének felhajtóerejéből: a perifériális helyzetű – jellemzően a dél-keleti, keleti és északi szektorban elhelyezkedő – kistérségekben az ország fejletlenebb

régióiban tapasztalható jelenségek is jelentkeznek. Ugyanakkor a központi térségben is találhatóak – részben a nagyvárosi problémákból fakadó – belső ellentmondások, hátrányokkal jellemezhető zárványterületek, slumosodó övezetek. A problémák felszámolásában Budapest és Pest megye egymásra utalt helyzetben van, az együttműködések kiépítése, a közös megoldási módok megtalálása, a régiótudatos gondolkodás nélkülözhetetlenek – ennek jelei azonban még alig-alig tapasztalhatóak.

A területi folyamatok is mind a főváros, mind Pest megye számára leginkább az egymás közti, régión belüli kapcsolatban jelentősek. A budapesti szuburbanizáció adja Pest megye vándorlási aktívumának legbővebb forrását. A több mint egy évtizedes folyamatnak számottevő hatása van ezen területek demográfiai struktúrájára, a közszolgáltatások telepítési és kapacitási problematikájára és a fejlesztési szükségletek változására. Számolnunk kell azzal, hogy e folyamat komoly problémákat okozat települési, kistérségi és regionális szinten, az erősödő szegregáció következményei egyre inkább jelentkeznek: nagyvárosi szegénygettók, slumosodó lakótelepek, a középosztályi szuburbanizáció célterületein agglomerációs szegénységi zárványok, valamint a fejlett vonzáskörzeten túlra irányuló megélhetési szegénymigráció.

A társadalmi kirekesztődést vizsgálva az országosan jellemző jelenségek mellett régióspecifikus problémákkal is találkozunk. A központi régióban koncentrálódnak egyes kezeletlen társadalmi feszültségekből adódó jelenségek, ezek közül kiugróan a támogatott lakhatási lehetőségek anomáliái – valamint a szociális ellátórendszer ellentmondásos működésmódja, kiépültségének komoly hiátusai – által (is) előidézett hajléktalanság. A társadalmi és területi hátrányok halmozódása tapasztalható a régió leszakadó térségeinek és Budapest gettósodó övezeteinek alacsony társadalmi státuszú lakossága körében. Ugyanakkor a rohamosan fejlődő településeken is találkozunk a depriváció tömeges jelenségével: a statisztikailag nem megjelenő őslakos szegények kezeletlen szociális problémáiban ölt testet.

A régióban zajló területi folyamatok és a településszerkezet adottságai meghatározóak az adott téregységben élő népesség demográfiai, foglalkoztatási, lakhatási körülményei vonatkozásában. A leszakadó területeken – megfelelő beavatkozás hiányában – a hátrányok konzerválódnak. A magas szegénységi kockázatot jelző demográfiai, jövedelmi, foglalkoztatási és lakásmutatók mentén Pest megye átlagához viszonyítva a Dabasi, a Monori, a Nagykátai, a Ceglédi, a Veresegyházi és a Szobi kistérség leszakadása tapasztalható.

A területi zárványok felszámolása és a kirekesztett társadalmi csoportok beilleszkedésének elősegítése társadalmi-gazdasági érdek. A jelzett problémák megoldása sok esetben komplex kezelésmódokat igényel, az eddigieknél nagyobb figyelemmel a területi folyamatokra is. Az ágazati intézményfejlesztés a területi szempontok alacsony szintű érvényesülése mellett nem tudja megoldani az említett gondokat.

A szociális és gyermekjóléti ellátások kiépültsége magában hordozza a régió térszerkezetéből adódó vonásokat. Az intézményrendszer jellemzően Budapest-centrikus, miközben Pest megyében a kiépületlen alapellátások miatt ellátatlan kliensek a szakellátásban jelennek meg, és fordítva: a szakellátás kiépületlensége miatt sokan indokolatlanul maradnak az alapellátásban. A fővárosra és a megyére egyaránt jellemző a szolgáltatásokhoz való hozzáférés elégtelensége: Budapesten a kapacitáshiányok miatt csökken a hozzáférés esélye, Pest megyében pedig a szolgáltatások területi elérése okoz gondot, az aprófalvas és tanyás szerkezetű kistérségekben a legmagasabb az ellátatlanság kockázata.

A fentebb körvonalazott kihívások csak nagyobb téregységben értelmezve, illetve nem kizárólag szociális szakmai szempontok figyelembe vételével válaszolhatók meg. Építeni kell a kiaknázatlan együttműködési lehetőségekre régiós, agglomerációs, kistérségi és kerületközi szinteken. A szociális problémákra – térbeli folyamatokra – válaszoló megoldások keresése során szükséges összehangolni a gazdaság és a közszolgáltatások fejlesztését. Ez az ellátatlan kistelepülésekre költöztetett bentlakásos szociális intézmények létrehozásától a megfelelő nagyságrendű mikro- és kistérségi ellátási formákig ívelhet. Egy régiós, Budapestet aktivizáló ilyen jellegű tervező munka az innovációs potenciál és civil aktivitás régiós kiterjesztését is támogatni képes. Jelen helyzetben azonban a hatalmas területi, térségi különbségek és területi szintű – értve alatta a régión belüli, kerületek közötti, Budapest és szűkebb agglomerációja együttműködésével megvalósuló, valamint a tipikus kistérségi – problémakezelés tipikus hiányai jellemzik a régiót.

Társadalmi-gazdasági helyzetkép

Földrajzi helyzet, településszerkezet

A közép-magyarországi régió Magyarország legkisebb területű, ugyanakkor legnépesebb régiója. Területe 6 919 km², az ország területének 7,4 százaléka. Közép-Magyarország régió a

Kárpát-medence központjában fekszik, különböző domborzati viszonyú tájegységek találkozási pontjában, az Északi-középhegység, az Alföld és a Duna által meghatározott változatos földrajzi viszonyok jellemzik. Ezek a természeti tényezők befolyásolták a terület térszerkezetének alakulását: determinálták a régió centrális szerepét és alakították heterogén településszerkezetét.

A Pest megyei kistérségekben jellemzően nagy a falusi lakónépesség aránya, összesen 48,8 százalék. A megye 15 kistérségéből kilencben a falusi népesség aránya meghaladja a városokét, a kistérségi központ szerepét betölteni képes városok sok kistérségben hiányoznak.

A kis népsűrűségű és településsűrűségű aprófalvas és tanyás térségek egyaránt jellemzik egyetlen világvárosos régióunkat, izgalmas térbeli folyamatokat és komoly társadalmi és területi zárványokat eredményezve.

Demográfiai helyzet

A közép-magyarországi régió lakónépessége a 2001. évi népszámlálás adatai szerint 2 860 265 fő volt 2001-ben, ez az ország népességének 28 százalékát teszi ki. Ebből Budapesten él 1 776 388 fő.

A természetes fogyás mellett a népességszám-változást régióon belül a migrációs folyamatok is jelentősen befolyásolják, területileg differenciált módon. A régióon belüli és régiók közötti vándorlás hatására a főváros népessége tovább csökkent, míg Pest megyében a fogyás lelassult, és elindult a népesség gyarapodása, elsősorban az agglomeráció településeire irányuló költözésnek köszönhetően. Az utóbbi másfél-két évtizedben megfigyelhető trend folytatódásával Budapesten továbbra is a népesség átlagosnál nagyobb ütemű csökkenése várható, melyet az – elsősorban régiók közötti – odavándorlás csak részben ellensúlyoz.

Pest megye vándorlási aktívuma magas, különösen az agglomerációs térségben, a Budapesttől távolabbi kistérségek vándorlási egyenlege jóval kisebb, mint az agglomerációs körzetbe esőké. A lakosság korösszetétele igen kedvezőtlen, az időskorú népesség aránya nagyobb az országos átlagnál.

Lakáshelyzet

Bár a központi régióban a lakások átlagos nagysága, komfortossága jellemzően az országos átlag feletti, itt is igaz: Budapest és a dinamikusan fejlődő agglomerációs öv településeinek helyzete javítja ily mértékben a statisztikákat. Nagy a laksűrűség az észak-budai, kelet-és délpesti külső körzetekben – zömmel a 60-as, 70-es években épült lakótelepek körzeteiben. Önkormányzati tulajdonú bérlakások is inkább a fővárosban találhatóak, Budán főként a műemlék jellegű lakóövezetekben, illetve Pesten Belső-Erzsébetváros, Külső-Ferencváros, valamint Külső-Józsefváros és Belső-Angyalföld területén.

A lakásállomány vonatkozásában elmondható, hogy Budapesten az ország más településeihez képest inkább jellemzőek az egyszobás, kevésbé a három és annál több szobás lakások. Többosztós lakások nagy arányban találhatóak ugyanakkor a régió dinamikusan fejlődő északnyugati és nyugati szektoraiban.

A lakásfenntartási költségek különösen a szociálisan rosszabb helyzetű tömegek által lakott lakótelepeken komoly gondként jelentkeznek, elsősorban a főváros területén. A lakhatási problémák egy jelentős, és a jómódú rétegek kiáramlása által valamelyest elfedett, látens szegmensét jelzi a külterületekre, gyakran üdülőövezetekbe, a központi régió tanyás vidékeire és a perifériális helyzetű kistérségek apró falvaiba áramló szociális kiköltözők köre. Összességében tehát a főváros slumosodó területeit, illetve Pest megye külső térségeit jellemzik a régiós, sőt egyes térségekben az országos átlagnál is rosszabb lakhatási körülmények.

Makrogazdasági folyamatok

A közép-magyarországi régió az ország gazdaságilag legfejlettebb régiója. Itt koncentrálódik a működő vállalkozások 35,4 százaléka, valamint a foglalkoztatottak 29,5 százaléka. Ugyanakkor a leginkább beágyazott gazdasággal is e régió rendelkezik; bár jelentős a külföldi tőke és a multinacionális cégek jelenléte, nagy arányban vannak jelen a hazai vállalatok, közintézmények stb. ami a többi prosperáló régióhoz képest kevésbé teszi ki a multinacionális cégek mobilitásából adódó veszélynek a régió gazdaságát. A régióban jelentős belső

egyenlőtlenség mutatkozik, mely nagyrészt a főváros és agglomerációs körzete, valamint Pest megye hátrányosabb helyzetű kistérségei közötti különbségekben nyilvánul meg.

A GDP 43,9 százaléka ebben régióban termelődik, az egy főre jutó GDP 1,58-szorosa az országos átlagnak. A GDP-adatok vizsgálata is utal a régió belüli aránytalanságra a főváros és Pest megye viszonylatában. A régiós GDP 79,9 százalékát Budapest, míg 20,1 százalékát Pest megye adja. A különbséget az is növeli, hogy az agglomerációban lakó és Budapesten dolgozó emberek által megtermelt bruttó hazai össztermék is Budapesten jelenik meg.

A jól érzékelhető belső egyenlőtlenségek a főváros erőteljes centrum-szerepére és a régió belüli ellenpólus-szerepű gazdasági térség hiányára vezethetők vissza.

A régió fejlett gazdasági szerkezetére, valamint a közszolgáltatások, kutatóhelyek, közintézmények magas arányára utal a szolgáltatási szektorban foglalkoztatottak kiemelkedően nagy aránya (71,5 százalék). Ez az arány az iparban 26,5 százalék, míg a mezőgazdaságban 2,0 százalék. A szolgáltatási szektor aránya különösen Budapesten kiemelkedő: az összes budapesti foglalkoztatott 77,9 százaléka a szolgáltatásban dolgozik.

A régióban működő vállalkozások száma 113 943, melyekből 58 145 egyéni vállalkozás, 55 798 társas vállalkozás formájában gazdálkodik.

A régió szociális helyzetét meghatározó körülmények

Területi folyamatok

A régióban erős a népességkoncentráció: a népesség túlnyomó része a fővárosban és a budapesti agglomerációban összpontosul. A gazdasági-társadalmi átalakulás révén felgyorsult lakossági szuburbanizáció, a fővárosi népesség elvándorlása is erre a területre irányul, miközben Budapest népessége az utóbbi években folyamatosan csökkent. Fentiekből következően területileg koncentrálódik, és mind térbeli, mind társadalmi dimenziót ölt a kirekesztődés a főváros egyre inkább slumosodó területein és az agglomeráció zárványaiban, amelyek jellegzetes kistérségi típusai a kisvárosias-tanyás, illetve a mezővárosias-tanyás kistérségek.

A lakossági szuburbanizáció alábbi jellemzőit fontos kiemelni:

- A lakossági migrációs folyamatok mind Budapest mind Pest megye számára leginkább az egymás közti kapcsolatban jelentősek. Pest megye migrációs aktívumának fő forrását a budapesti szuburbanizáció jelenti.
- Pest megyén belül is elsősorban az agglomeráció a szuburbanizáció céliránya. Az agglomeráción túli területekre főként szociális okból kiköltözők érkeznek.
- A lakosság Budapestről való kitelepedésének az elmúlt évtizedben végig döntően az északnyugati agglomeráció volt a célterülete. (Középtávon azonban várható az északnyugati agglomerációban rendelkezésre álló beépíthető területek csökkenése, és így a figyelem szükségszerűen megnőhet a délkeleti szektor iránt.)

A szuburbanizáció folyamata komoly problémákat okozhat települési és regionális szinten, az erősödő szegregáció egyre jobban érezteti hatását. Budapest számára ez a folyamat azt eredményezheti, hogy az alacsonyabb státuszú lakótelepeken, valamint a slumosodó belvárosi területeken elindul egy negatív népességcsere, a tehetősebb rétegek kimenekülése. Ez a társadalmi szegregáció inkább a fővároson belüli szuburbanizációból fakad – azonos kerületen belül is a tehetősebbek a lazább beépítés felé igyekeznek, illetve városon belül is a külső kerületekbe, főleg a viszonylag „üresebb” pesti oldalra.

Szegregálódik ugyanakkor Pest megye is. A jóléti szuburbanizáció célállomásain a magasabb státuszú lakosság koncentrálódik, míg a szociális szuburbanizáció által érintett területeken az alacsony státuszú (Városkutató Kft., 2000).

Számolni kell azzal, hogy az egyre nagyobb arányban megvalósuló tömbrehabilitációk visszavonhatják a kiáramló, jómódú tömegek jelentős hányadát a fővárosba – ami a slumok és az újjáélesztett övezetek további kontrasztját, valamint a falvak újbóli kiüresedését eredményezhetik.

Közlekedési adottságok, hozzáférési problémák

A központi régió megközelíthetősége – „köszönhetően” az ország csillagszerű közlekedési hálózatának – az ország más vidékeihez mérten igen jó. A régióon belüli közlekedési

viszonyok azonban már felvetnek olyan problémákat, amelyek a társadalmi kirekesztődés térbeli aspektusait erősítik fel. Ezek a következők:

- A régió aprófalvas, illetve tanyás kistérségeiben kialakultak olyan vidékek, jól járható utakat és tömegközlekedési kapcsolatokat nélkülöző települések, amelyek lakói a fővárost alig tudják megközelíteni. E területi zárványokban élő népesség életkörülményeit, munkaerő-piaci lehetőségeit, közszolgáltatásokhoz való hozzáférését tekintve pontosan ugyanolyan rossz helyzetű, mint az ország igen rossz helyzetűnek tekintett vidékein élők.
- A megfelelő úthálózat hiánya a közeli – a főváros 30-40 km-es vonzáskörzetében lévő – települések esetén is olyan súlyos közlekedési gondot okoz, amely a jómódú, a szuburbanizálódási folyamatok során a környező településekre költözött csoportok esetén is kiszámíthatatlan mozgásokat eredményezhet a közeljövőben. E csoportok tagjai jellemzően a fővárosban dolgoznak, s amennyiben a lakásárak növekedése megáll, illetve a rendre változó lakástámogatási rendszerek lehetővé teszik, vélhetően sokuk visszaköltözik a fővárosba. E folyamatok szempontjából alapvető a jelenleg gyakorlatilag hiányzó szuburbán vasúthálózat fejlesztése.

A népesség egészségügyi helyzete

A közép-magyarországi régió népességének születéskor várható élettartama az országos trendhez hasonlóan az elmúlt években kismértékben emelkedett.

A férfiak születéskor várható élettartama 69,55 év, a nőké 76,94 év volt 2002-ben. Tehát a nők életkilátásai jobbak: a születéskor várható élettartamuk 7,39 évvel meghaladja a férfiakét. A régió népességének születéskor várható élettartama meghaladja az országos átlagot: a megfelelő mutatók különbsége 0,38 (nők), illetve 1,29 (férfiak) év.

A halálozási arányszám 1990 és 2000 között mérséklődött. 2000-ben a térségben 1000 lakosra 13,4 haláleset jutott, 1-gyel kevesebb, mint 1990-ben. A régió népességének halandósági szintje nem tért el lényegesen az országostól, az 1000 lakosra jutó halálozások száma 2000-ben országosan 13,5 volt, 0,1-del magasabb, mint a közép-magyarországi térségben.

Az egészségügyi alapellátásban is megjelenik a térségbeli centrum-periféria viszony: habár a mutatók alapján a közép-magyarországi régió e tekintetben is első az országban a kimagasló fővárosi ellátottságnak köszönhetően, Pest megye az ország többi megyéjével való összehasonlításban alul marad. A házi orvos- és házi gyermekorvos-ellátottság a megyén belül is vegyes képet mutat. 2002-ben 1709 Pest megyei lakos jutott egy házi orvosra és házi gyermekorvosra, Budapesten ez a szám csak 1296 volt. Az egy házi- és házi gyermekorvosra jutó lakosok száma 2226 és 1306 között változik a megye kistérségeiben. A legrosszabb helyzetben a Veresegyházi kistérség van, a legjobb mutatót a Szobi kistérség produkálja, itt azonban egyetlen házi gyermekorvos sincs, a gyermekorvosi ellátást is a házi orvosok végzik.

A régió kórházi ágyszám-ellátottság tekintetében országosan szintén az első helyen áll. A térség kedvező pozícióját nem érintette, hogy 1998 óta a kórházi ágyszámleépítés itt volt a legnagyobb mértékű (5,7 százalék), az összes működő kórházi ágy 33 százaléka még mindig a közép-magyarországi régióban van. Ez a kiemelkedő arány a fővárosban koncentrálódó kórházellátottságnak köszönhető, 133,4 működő kórházi ágy jut tízezer budapesti lakosra. Nyilvánvaló, hogy Pest megyében élők kórházi ellátásának nagy része is a Budapesten működő kórházakra hárul, hiszen a megyei mutató csupán 32,6.

Iskolázottságra vonatkozó adatok

A közép-magyarországi régió az iskolázottság terén kiemelkedően jó pozícióban van. Ebben nem kevés szerepet játszik a főváros országosan elsőrangú iskolázottsági helyzete. A közép- és felsőfokú végzettségűek aránya messze felülmúlja az országos átlagot.

Pest megye lakossága iskolai végzettség tekintetében az országos átlaghoz áll közelebb, sőt, mind a középfokú, mind a felsőfokú végzettségűek aránya elmarad az országostól is. A legalább középfokú végzettségű lakosok aránya a 18 éves és idősebb korosztályon belül Pest megyében 38,1, a fővárosban 59,6, míg országosan 38,8 százalék. A megyében a felsőfokú diplomával rendelkezők aránya a 25 éves és idősebb korosztályra vetítve 11,7 százalék, Budapesten 38,4 százalék, míg az országos átlag 13,6 százalék. A 15 éves és idősebb népességben belül Budapesten 94,3 százalék fejezte be az általános iskola 8. évfolyamát, Pest megyében 89,9 százalék, ami majdnem megfelel a 89,8 százalékos országos átlagnak. Látható tehát, hogy a régió elsőrangú mutatóit a Budapesten koncentrálódó magasabb végzettséggel

rendelkező lakosságnak köszönheti, Pest megye ebből a szempontból keveset profitál, sőt inkább veszít a főváros közelségéből adódó helyzete okán.

A kistérségeket vizsgálva azt találjuk, hogy a perifériális helyzetű kistérségek iskolázottsági jellemzői lényegesen rosszabbak az agglomerációs övezeténél.

Foglalkoztatottsági helyzet

A közép-magyarországi régió gazdasága, a régióba áramló külföldi tőke, a foglalkoztatási struktúra kedvező hatással van a foglalkoztatottsági helyzetre. A térségben élők munkaerő-piaci helyzetét tekintve Közép-Magyarország az ország egyik legjobb feltételeket biztosító régiója. Az aktív korúak között a régióban 2002-ben 3,9 százalék, Budapesten 3,7 százalék, Pest megyében pedig 4,3 százalék volt munkanélküli. Az országban ugyanekkor 5,8 százalékos munkanélküliség volt. Az aktivitási arány is kedvezőbb a térségben, 56,6 százalék. A régión belül a foglalkoztatottság szintjét tekintve nincs túl nagy különbség: Budapesten 56,9 százalék, Pest megyében 56,0 százalék. A tartósan munkanélküliek aránya Pest megyében magasabb, mint a fővárosban, de így is kedvezőbb az országos aránynál. Ez a különbség összefüggésben áll a gazdasági fejlettség eltéréseivel, hiszen a gazdaságilag fejlettebb területeken a munkanélküliség időtartama rövidebb, mint a fejletlenebb térségekben.

A szellemi foglalkozásúak aránya szintén korrelál a térség fejlettségével: a fővárosban tapasztalható nagyobb arány (34,8 százalék) a képzettebb munkaerő jelenlétére utalva. Az országos összevetésből (16,9 százalék) arra következtethetünk, hogy a régióban (28,4) nagyságrendekkel több a jól képzett munkaerő: az országotól jelentősen eltér a munkanélküliség összetétele.

A nők munkanélkülisége a teljes lakónépességre vetítve kisebb arányú, mint a férfiaké. Ehhez az is hozzájárul, hogy több inaktív korú nő él a régióban, mint inaktív korú férfi.

A közép-magyarországi régióban nyilvántartott munkanélküliek összetételét kettős hatás alakítja. Tükrözi egyrészt a térség összetételét: ezért magasabb a munkanélküliek képzettsége, elért státusza, hasonlóan a munkavállalókéhoz. Másrészt jelzi, hogy ez egy átlagosnál kedvezőbb helyzetben lévő térség.

Kirekesztődés

Szegénység, mélyszegénység által veszélyeztetett csoportok köre – régióspecifikus problémák mentén

A központi régióban koncentrálnak egyes kezeletlen társadalmi feszültségekből adódó jelenségek, köztük különösen a hajléktalanság, amely a fedél nélküliek, valamint az önkényes lakásfoglalók és lakás céljára alkalmatlan épületekben élő emberek tömegeiben ölt testet.

A központi régióban egymással párhuzamosan zajlanak a középosztályi és szegénységi szuburbanizáció, valamint a fővároson belüli lakosságcsere többirányú folyamatai. Az agglomerációs gyűrű egyre telítődő északnyugati, nyugati területeire a középosztály költözik, a nehezebb helyzetű csoportok inkább a délkeleti, keleti szektorba áramlanak. (A Budapesti Agglomeráció vándorlási folyamatai a 90-es években, POLISZ, 2001)

Ez utóbbi térség mind a lakhatási, mind a jövedelmi és egyéb szegénységi jelzőszámok, mind pedig a települési hierarchia szempontjából rosszabb helyzetű a régió többi vidékéhez képest. Pest megye tanyás-vidékes kistérségei e területek, amelyek különös figyelmet érdemelnek a területfejlesztési, valamint a szociális szolgáltatások és az ellátások célzottsága szempontjából egyaránt.

Segélyezés

Rendszeres szociális segély

A közép-magyarországi régióban 2002-ben a rendszeres szociális segélyben részesülők tízezer aktív korú lakosra vetített száma kb. egyötöde az országos átlagnak, egyben a legjobb régiós mutató. A térség kedvező helyzetét magyarázza, hogy az ország munkanélküliséggel legkevésbé sújtott régiója lévén a munkaerőpiacról tartósan kiszoruló emberek relatíve kis száma itt nem növeli olyan mértékben a jogosultak arányát, mint a magas munkanélküliséggel jellemezhető régiókban. A kistérségi mutatók aránytalanságai azonban híven tükrözik, mennyire nem tekinthető egységesnek a régió.

Időskorúak járadéka

Az időskorúak jövedelmi szegénységét kompenzáló időskorúak járadékában 904 fő részesült Közép-Magyarországon 2002-ben, vagyis tízezer 60 éves és idősebb lakosra vetítve 14,84 támogatott volt. 1998-óta a jogosultak száma folyamatosan csökkent országosan és a régióban egyaránt, mind a támogatottak abszolút számát, mind a megfelelő korú lakosságra vetített mutatót tekintve. A régióban ezen időszak alatt a mutatók tendenciózusan jóval az országos átlag alatt maradtak. A régión belül jelentős területi különbségek vannak a támogatottak számának tekintetében: a Ceglédi, a Szobi és a Dabasi kistérségek magas arányszámaikkal régiós szinten kiemelkednek, Budapest régiós és országos szinten ismét a legkedvezőbb helyzetben van.

Ápolási díj

Ápolási díjban 2002-ben átlagosan 7527,9 fő, a lakónépesség 2,66 ezreléke részesült Közép-Magyarországon (az országos átlag 3,09 ezrelék, a régiók között Közép-Magyarország az ötödik). Az ellátásban részesítettek között régiós szinten 30,8 százalék alanyi jogon, 69,2 százalék méltányossági alapon támogatott. Pest megyében a Gödöllői, a Ceglédi és a Nagykáti kistérségben a legmagasabb az ápolási díjban részesítettek aránya. Méltányossági alapon ápolási díjban részesülők a legmagasabb arányban a hátrányosabb kistérségekben találhatók: Budapest ebből a szempontból is a legjobb mutatóval rendelkezik.

Átmeneti segély

2002-ben az ezer lakosra jutó átmeneti segélyt igénybe vevők száma a közép-magyarországi régióban 43 volt, messze az országos átlag (65,6 ezrelék) alatt. A fővárosi 37,7 ezrelékes arány régiós mutatót javító hatása mellett Pest megye 51,2 ezreléke is alacsonynak mondható a megyék közötti összehasonlításban. Mindemellett igen kiugró területi különbségeket találunk Pest megyében: a Dabasi kistérségben 230,5 átmeneti segélyben részesülő jut ezer lakosra, de arányuk igen magas a Szobi, Nagykáti, Váci, Ceglédi kistérségben is.

Az egy támogatottra jutó átlagos támogatási összeg egyébként nagy szóródást mutat a régión belül. A legmagasabb a Budaörsi kistérségben (17 518 forint), szintén magas a támogatási

összeg a megyei átlaghoz képest a Dunakeszi, a Gödöllői, a Veresegyházi, a Pilisvörösvári és a Gyáli kistérségben, a legalacsonyabb a Dabasi, Szobi, Nagykátai és a Váci kistérségben.

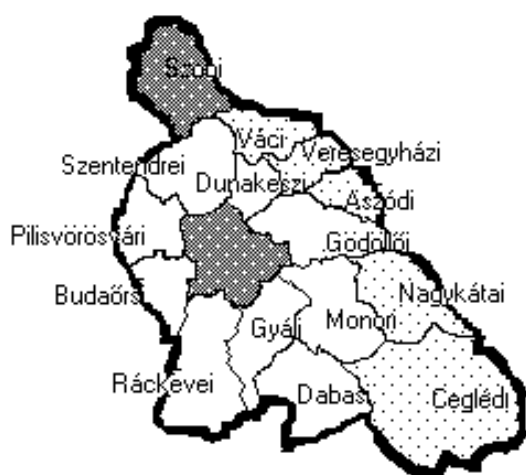
Közigyógyellátás

A közép-magyarországi régióban 2002-ben 127 630 fő részesült közgyógyellátásban, ezer lakosra vetítve 45,2 fő, ez kevesebb, mint az 50 fős országos átlag. 1998 óta a régió egészét tekintve 12,2 százalékkal nőtt az ellátottak száma, a kistérségek szintjén vegyes előjellel és mértékben. Az ellátottság szintje a kistérségekben széles intervallumban váltakozik: a legalacsonyabb a Pilisvörösvári, Veresegyházi kistérségben, a legmagasabb a Ceglédi, Dabasi, és Aszódi kistérségben. Budapesten 48,4 fő ellátott jut ezer lakosra. A jogosultság típusát tekintve Pest megyében az összes közgyógyellátásban részesülő 42,2 százaléka alanyi jogon, 40,8 százalék méltányossági alapon, 17 százalék normatív alapon jogosult az ellátásra, míg a fővárosban ettől nagyon különböző összetételben ezek az arányok: 32%, 60,1% és 7,9 %.

Idős népesség

Hazánk idős, különösen a 70 év feletti népességét tekintve Budapestről állapítható meg, hogy társadalma előregedése a legnagyobb arányú.

1. térkép A 70 év feletti népesség aránya, kistérségenként

70 év feletti aránya a Pest megyei átlagot meghaladja:

Természetesen sem a fővárosban, sem a tágabb régióba nem homogén a kép. Az idős népesség nagyobb arányban van jelen az északkeleti és az északi, valamint a délkeleti szektorban.

Budapest és a Szobi kistérség előregedése kiugróan magas. A többi érintett, a külső agglomerációs sávba tartozó kistérség esetén a magas arányú idős népesség jelenléte különös figyelmet igényel, hiszen az utóbbi időben a keleti szektorba jelentős arányban áramlanak ki a főváros mobil, jobb helyzetű népességcsoportjai, s jelenlétük, illetve az aktív

70 év felettiek aránya az országos átlagot meghaladja:

Forrás: MTA RKK Kecskemét

és gyerekkorú népesség növekvő aránya eltereli a figyelmet a fejlődésnek indult (induló) településeken az ott élő, társadalmi segítségre szoruló rétegekről, különösen az idősekről.

Gyerekek szegénysége

A KSH 2002-es adatai szerint a régióban családi pótlékban részesülők között 3,1 százalék a legnagyobb szegénységi kockázatúnak tekinthető 3 vagy többgyermekes egyedülálló szülők aránya. A kétgyermekes egyedülállók 7,3 százalékot, az egygyermekes egyedülállók 11,3 százalékot tesznek ki. Az országos átlagot csak az egygyermekes egyedülálló szülők aránya haladja meg, a másik két esetben a régió az országos átlagnál kedvezőbb helyzetben van.

A 2002-es KSH-felmérés szerint a támogatott családok aránya a régióban alig több mint fele volt az országos arálynak. A régióon belül azonban nagy differenciák vannak: a fővárosban 4,3 százalék, Pest megyében átlagosan 10,1 százalék, ami leginkább a dunántúli megyék átlagához közelít. A kiegészítő családi pótlékban részesülő családok területi megoszlása követi az alapvető területi fejlettségi mutatók alakulását: az agglomerációs gyűrűben arányuk alacsonyabb, míg a távolabb eső perifériális helyzetű kistérségekben eléri a 17–19 százalékot is. A másik tényező, ami az arányok különbségét befolyásolja, az a népesség korösszetétele, pl. az idősebb lakónépességű Szobi vagy Veresegyházi kistérségben ez a szám 10 százalék alatt marad.

Budapesten a támogatott családok között – az országos összetételtől eltérő módon – legnagyobb arányban az egygyermekes családok vannak (42 százalék). Az országos kép ettől szignifikánsan eltér: legnagyobb arányban a kétgyermekes családok vannak (37,4 százalék), míg egygyermekesek csupán 33,1 százalékban. A fővárosi támogatott családok között 35,5 százalék kétgyermekes, a három- és többgyermekesek aránya szintén elmarad az országos átlagtól: 22,5 százalék az országos 29,5-del szemben.

A támogatásban részesülő családok száma szinte az egész térségben a 2002. évben csökkent az előző évhez képest. Kivételt ez alól csak a Dabasi kistérség jelent, ahol 103,6 százalékra nőtt a támogatott családok száma. A csökkenés a közép-magyarországi régió átlagában 93,1

százalék volt, ezen belül Pest megyében az országos átlagnak megfelelő 5,1 százalékos csökkenés volt, Budapesten ennél nagyobb 10,6 százalékos csökkenés volt tapasztalható.

Munkaerőpiacról kiszorult, egészségi állapotuk és életmódjuk miatt veszélyeztetett emberek

Az ismertté vált *felnőtt korú bűnelkövetők* száma az 1997-es adathoz képest 2001-re 15 százalékkal csökkent Közép-Magyarországon, a régiós mutató kedvező alakulásában a fővárosi játszott nagyobb szerepet. Pest megyében a 2000-ig tartó csökkenés után 2001-ben ismét nőtt a regisztrált bűnelkövetők száma.

A regisztrált *fiatalkorú bűnelkövetők* száma nagyobb mértékben csökkent a vizsgált időszakban Pest megyében, mint a fővárosban. A változás tendenciája azonban hasonló a felnőtt korú bűnelkövetők számának alakulásához: Pest megyében a 2000. és 2001. évben az előző évhez képest növekedés tapasztalható, míg Budapesten a csökkenés folyamatos volt.

A *kábítószer-használat* és függőség problémája koncentráltan jelentkezik a fővárosban. Az adatok érzékenysége miatt nagyon nehéz pontos képet kapnunk a fogyasztók számának alakulásáról, a területi összehasonlításokat is nagy óvatossággal kell kezelnünk. A rendelkezésünkre álló KSH-felmérés adatai alapján 2002-ben a Magyarországon regisztrált kábítószer-fogyasztók több mint 62 százaléka budapesti, összesen 2961 fő. Ez a szám lakosságarányosan is kiugróan magas, 47,9 kábítószer-fogyasztó jut tízezer budapesti lakosra, míg az országos mutató csak 12,6. Pest megye ezzel szemben 325 regisztrált kábítószer-fogyasztóval a lakosságarányos számot (2,9 fő/tízezer lakos) tekintve csak 14. a megyék között.

A tízezer lakosra jutó nyilvántartott *tbc-s betegek* számában (74,8 fő) csupán Észak-Alföld előzi meg régiónkat. A fővárosban és Pest megyében egyaránt magas a betegek száma, 80,2, illetve 66,3 fő, a fővárosi mutató a Szabolcs-Szatmár-Bereg és a Hajdú-Bihar megyei számokhoz áll a legközelebb.

Cigány népesség

Országos tendencia, hogy minél kisebb, és ezzel együtt minél nehezebb helyzetben van egy település, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy nagy arányban lakják romák. A cigány

népesség szegregálódása, társadalmi és térbeli kirekesztődése egyre masszívabb és nehezebben feloldható zárványokat eredményez. A központi régióban Pest megye belső periferiáin és a főváros slumosodó kerületeiben egyre inkább jelentkezik e problémakör.

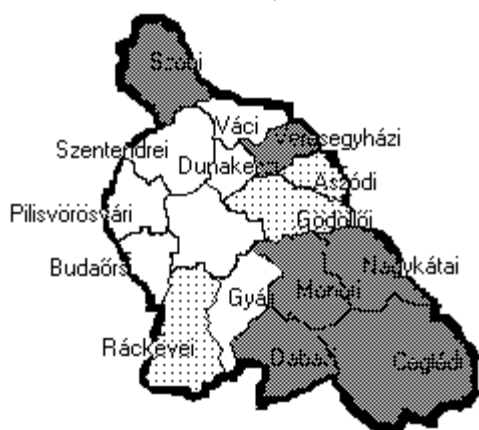
A területi zárványok kialakulása a társadalmi kirekesztődés szempontjából fontos tényezőnek tekinthető, többek között erre is rávilágított Kemény István 2003. évi kutatása:

„Azok a cigányok, akik szegregáltabb lakókörnyezetben élnek, kisebb eséllyel jutnak munkához, mint azok, akiknek a környezetében sok nem cigány is lakik. [...] Budapesten mindkét típusból jelentősen magasabb a kínálat, mint vidéken. [...] A nők körében még látványosabban érvényesül ez a tendencia. Az atipikus munkahelyek az iskolázatlanok körében jóval gyakoribbak [...] Budapestre vonatkozóan is igaz, hogy a jobb anyagi helyzetűek kisebb eséllyel laknak szegregált lakókörnyezetben. [...] A vizsgálat adatai nem cáfolják azt a feltételezést, hogy a nagyobb településeken belül kialakulhatnak cigány szegénygettók, melyeket a jobb helyzetű romák esetleg igyekeznek elhagyni. Ugyanakkor a felmérés eredményei arra mutatnak rá, hogy a magyarországi cigányság esetében sokkal inkább települések és régiók között, mint azokon belül húzódnak éles határvonalak. A szegregált lakókörnyezetben élő budapesti cigány háztartások munkajövedelme például két és félszerese a falvakban élő, többségében nem cigány szomszédsággal rendelkező háztartásokénak. Látható továbbá, hogy bár a kereseti lehetőségekben a regionális eltérések igen jelentősek, a transzferek nagyjából egyenlően oszlanak meg a cigányság különböző csoportjai között, és nagy súllyal szerepelnek a legtöbb háztartás bevételei között.”

Belső periferián élők

A régióban zajló területi folyamatok és a településszerkezet adottságai meghatározóak az adott téregységben élő népesség demográfiai, foglalkoztatási, lakhatási körülményei vonatkozásában. A 2. térkép az egyes, magas szegénységi kockázatot hordozó mutatók mentén hasonlítja össze a régió – a helyzetelemzés következő szakaszában a budapesti kerületekre is tovább bontva az adatokat – kistérségeit.

2. térkép A Pest megyei átlagnál több szempontból rosszabb helyzetű kistérségek

A régió belüli közlekedési problémák, az egyes kistérségek infrastrukturális, intézményi hiányosságai, stb. hozzájárulnak a mobilabb rétegek elvándorlásához és a problémák konzerválódásához.

Ahogy korábban írtuk, a központi régióban jelentős a vándorlás, a tehetősebb és szegény rétegek közel ellentétes irányú mozgásai. E folyamatok – mint e térkép is jelzi – jól láthatóan a centrum-periféria

viszony mentén zajlanak, bizonyos zárványokat is – mint a Ráckevei kistérség, illetve a Veresegyházi kistérség belső, több mutató által elfedett problémái – fenntartva.

Fogyatékkal élő emberek

A fogyatékkal élő emberekről az 1990-es népszámlálás részleges kérdezése után 2001-ben valamennyi megkérdezettnél feltették az egészségi állapotra, problémára utaló kérdéseket. „A településtípus szerinti adatok azt mutatják, hogy a fogyatékos emberek magasabb arányban élnek a községekben és kevésbé a fővárosban, valamint más városokban, mint a nem fogyatékos népesség. Így társadalmi hátrányaikat a települési egyenlőtlenségből adódó nehézségek tovább súlyosbítják. [...] Azokban a háztartásokban, amelyekben fogyatékos emberek élnek, a családháztartások aránya Budapesten a legkisebb (65 százalék), a községekben pedig a legnagyobb (75 százalék). Ugyancsak eltérőek e mutatók értékei a két vagy több családból álló háztartások esetén is, ahol 3, illetve 7 százalékot tesznek ki. Ezekből az adatokból is következik, hogy az egyszemélyes háztartások aránya viszont a fővárosban magasabb – közel 30 százalék –, míg a falvakban csak 21 százalék. A községekben tehát jóval több fogyatékos ember él olyan családi környezetben, ahol – elvileg, remélhetőleg a gyakorlatban is – számíthat a vele együtt élők segítségére. A falvakban egyedül élő, fogyatékosokban szenvedők viszont némileg nehezebb helyzetben vannak, mint a fővárosban, megyeszékhelyen vagy más városokban élő társaik, mert a nagyobb településen élő fogyatékos személyeknek nagyobb az esélyük, hogy segíteni kész rokonaikkal egy településen éljenek, és velük könnyebben tarthassanak kapcsolatot.” (KSH, 2001. Népszámlálás, fogyatékkal élő emberek helyzete).

Veszélyeztetett lakhatás

A központi régióban a lakhatás szempontjából leginkább veszélyeztetett egyik csoportnak az *egyszemélyes háztartásban élőket*, közülük is különösen az időseket tekinthetjük. Jelen vannak azonban olyan tényezők, amelyek jellegzetesen meghatározzák e téren régiónkat. Első helyen említhető a *szociális bérlakások szükségletekhez mérten alacsony aránya*.

A fővárosi lakótelepek és a leromló állapotú belső területek régi bérlakásainak lakói magas fenntartási költségekkel számolhatnak. Éppen e területeken élnek zömmel a rosszabb társadalmi státuszú csoportok. A lakáshoz jutás nehézségei, a megfizethető bérű lakások magas fenntartási költségei, az e rétegek előtt kevésbé nyitott lakáspiac olyan kényszermegoldásokat szül, amelyek megoldása külső segítség nélkül nehezen képzelhető el.

A főváros, illetve a régió megfizethető bérű lakásokkal bíró kisebb települései (falvak, tanyás vidékek) jelentős célterületei a szociális migránsoknak – ez a csoport teszi ki a lakhatási problémákkal jelentkezők egy jelentős hányadát.

Településszerkezet – közigazgatás –szociális igazgatás, ellátás

Szolgáltatástervezési koncepciók

Elkészült és elfogadásra került Pest megye és Budapest szolgáltatástervezési koncepciója, s a jogszabály értelmében készülnek a budapesti kerületekéi is. A koncepciók – a jogszabálynak megfelelően – kizárólag adott település határáig, illetve jellemzően a jogszabályi előírások teljesítése szempontjából „gondolkodnak”. E ténynek a központi régió vonatkozásában két igen fontos vonatkozása van: a jelentős régió belüli migrációból adódó kihívások nem jelennek meg összehangoltan, az érintett területek szereplői részéről. Másrészt a legtöbb problémával terhes kistérségek településeinek nagy része 2000 fő alatti, tehát nem kötelezett szolgáltatástervezési koncepció kidolgozására.

Térségi-területi problémák és megoldási módok

A régió társadalomföldrajzi szempontból érdekes: az országban szinte csak itt fellelhető, illetve másutt is jellemző vonásokat egyaránt hordoz. A szociális problémák léte és kezelhetősége felől tekintve e kérdésekre, válaszhatóak azok a jelenségek és válaszok, amelyek jellegzetes területi aspektussal bírnak. Ezek közül a legelterjedtebbeket, illetve a

társadalmi-térbeli kirekesztődés szempontjából legjelentősebbnek tekinthető problémákat és az azokra adott jellegzetes helyi válaszokat jelezzük, mintegy felsorolásszerűen.

Világvárosi zárványok – szegénygettők

Budapest kerületei a társadalmi kirekesztődés és szegénység szempontjából természetesen nem homogének. Vannak tradicionálisan munkáskerületei a fővárosnak, néhol még szinte évszázados hátrányok – Kőbánya egyes részei, Csepel stb. – hatnak máig. E viszonylag jól lehatárolható, rettentő rossz állapotú lakásokkal telezsúfolt lakótömbökben a szegény, iskolázatlan, nagy arányban társadalmi transzferekből élő népesség szegregálódott. Ezeknek a zárványoknak a felszámolása az utóbbi időben megtorpanni látszik, a tömbrehabilitációk – mint lejjebb látjuk – inkább a középrétegek számára vonzóvá tehető, központibb területeken jellemzőek.

Világvárosi zárványok – slumok

A külső belváros rohamosan romló lakásállománya, az itt koncentrálódó idősebb és rosszabb társadalmi státuszú közép- és fiatal korosztályok lakta tömbjei, amennyiben Budapest főbb közlekedési útvonalai közelében találhatóak, kedvelt célterületei a tömbrehabilitációknak. Ezek a lakókörnyezet megújítását célzó fejlesztési projektek azonban eddig – és a jelek szerint továbbra is – kivétel nélkül lakosságcserével jártak. E magas szegénységi kockázat által veszélyeztetett csoportok ezáltal jellemzően még rosszabb státuszú lakókörnyezetbe kerülnek, ami társadalmi kirekesztődésüket a térbeli kirekesztődéssel súlyosbítja.

Szuburbanizációs övezet dinamikus területei

A lassan telítődő északnyugati és nyugati szektorok mellett a keleti szektor is egyre inkább a középosztály kiköltözésének célterületévé vált. Fontos azonban megjegyezni, hogy olyan társadalmi feszültségek megjelenését és erősödését hordozzák e folyamatok, amelyeknek még kevés jele és hangja érzékelhető. Példa erre a Veresegyházi kistérség, amely látszólagos fejlődése ellenére komoly szociális ellátatlanságokkal jellemezhető. A régiónak ez a kisvárosias-aprófalvas vidéke betelepülő vállalkozásai és épülő házai képével eltakarja a már régóta ott élők ellátatlanságát, szociális hátrányaikra nem születnek intézményi válaszok.

Agglomerációs zárványok

A szuburbanizációs folyamatok egyelőre még elkerülik a régió külső peremét. A jómódúak kiköltözésével párhuzamosan létezik a szegénységi migráció jelensége is. E folyamatok jellemző célterületei a régió belül a keleti-délkeleti szektorok.

Aprófalvas vidékek

A régiónak főként az északi, észak-nyugati vidékén jellemző az aprófalvas-kisvárosi településszerkezet. Ezen vidékek jobb helyzetűeknek tekinthetők, ám láthatóan elhanyagolhatóan kevés megoldás születik a létező szociális problémák enyhítésére és a szociális ellátások biztosítására.

Tanyás vidékek

A legrosszabb helyzetű déli és délkeleti szektorok tanyás településszerkezete a szegénységi migráció számára is vonzóak. E vidékeken találhatóak a szociális ágazat kifejezetten területi hátrányok mérséklését célzó szűkös eszköztárának leginkább adekvát formáit, a falu- és tanyagondnoki szolgáltatást működtető települések.

Közlekedési hálózattól kizáruló térségek

Bár régióink centrális-sugaras közlekedési hálózata a főváros elérhetőségét támogatja, az egyes kistérségeken belül az úthálózat és a tömegközlekedés még kevésbé teszi lehetővé a munkába járást vagy a közszolgáltatások kedvező elérhetőségét. Erre vonatkozóan csupán 3 önkormányzat keresett választ helyi szolgáltatás biztosításával. Az azonban nyilvánvaló, hogy az M0-s megépülése és hasonló nagy közlekedési fejlesztési projektek ezen gondok enyhítéséhez nem tudnak hozzájárulni.

A régió perifériális helyzetű kistérségei a megfelelő úthálózattal nem rendelkező vidékeknek felelnek meg leginkább, az autópályák és az M0-s körgyűrű közvetlen környezete dinamikusabban fejlődik. A foglalkoztatottsági és a térbeli kirekesztődés mutatóinak javulása azonban sokkal inkább a belső, a kistérségek településeit saját központjukkal összekötő úthálózattól és tömegközlekedéstől várható.

A régió szociális ellátórendszere

A szociális alap- és szakellátás

A közép-magyarországi régióban megtalálható a szociális ellátórendszer teljes spektruma. Működnek innovatív ellátások, nagyarányú a civil szervezetek jelenléte egyes területeken. Az ellátórendszer intézményei azonban még így is telítettek. Ez egyértelműen jelzi: további kapacitások szükségesek a felmerülő igények kielégítésére. A probléma egyik kiindulópontja azonban az, hogy nincsenek egyértelmű adatok, felmérések a szükségletekről. Ez azt eredményezi, hogy

- azon településeken, ahol szociálisan érzékenyebbek a döntéshozók, és/vagy
- erősebb döntéshozói támogatással rendelkeznek egyes szociális szakemberek, és/vagy
- valamely civil szervezet, lobby támogatást szerez adott ellátási formára, és/vagy
- meghatározó szaktekintély képviseli adott célcsoportot, az ellátórendszer valamely szeletét, és/vagy
- források nyílnak adott intézményformára,

ott fejlesztések történnek, függetlenül a szükségletektől, a problémák jellegétől és térbeli megjelenésétől. Az alap- és szakellátás vonatkozásában – némiképp leegyszerűsítve – ez azt is jelenti: mivel a települések/kerületek saját felelőssége az alapellátások biztosítása, a fővárosé és a megyéé a szakellátásoké, az ellenérdekeltségek nyilvánvalóan és szükségszerűen jelennek meg a rendszerben. Mindehhez még hozzáadódik a civil és forprofit szektor – egyébként üdvözlendő, e megközelítésben azonban a helyzetet tovább nehezítő – jelenléte: a piaci szereplők a megtérülő vállalkozásokra kaphatóak – e téren elsődlegesen az időskotthonok építésére és működtetésére –, a civilek pedig inkább egy-egy speciális, kiemelt, lehatárolható célcsoportra összpontosítanak, mint a széles kört érintő, klasszikusnak tekinthető alapellátásokra.

A képlet túlegyszerűsítettnek tűnhet, azonban Pest megye vonatkozásában feltétlenül érvényesnek tekinthető. Az alapellátásoknak inkább a leépülése figyelhető meg, mintsem a fejlesztése, ami a még ellátási foltokkal tarkított térkép vakfoltjainak szélesedését eredményezi.

Humánerőforrás, szakember-ellátottság

Az ellátórendszer működése, fejlettsége nagymértékben a szociális területen dolgozók képzettségének, a képzett munkaerő minőségének függvénye. A közép-magyarországi régió a szociális szektor humánerőforrás-mutatói tekintetében kedvező helyzetet tudhat magáénak.

A helyi önkormányzatoknál szociális ügykörben dolgozó köztisztviselők számának százezer lakosra vetített aránya messze az országos átlag alatt marad a régióban, ez egyértelműen a régióban általánosan tapasztalható magas népsűrűségnek tulajdonítható, adekvátabb képet mutatna az ügyintézők és az igénybevevők számának területi összehasonlítása.

Az ügyintézők végzettségét tekintve a közép-magyarországi régió mutatói nagyjából az országos átlagnak megfelelően alakulnak. Pest megyében az átlagnál valamivel több érettségivel rendelkező ügyintéző dolgozik, szociális felsőfokú végzettségű pedig az országos átlagnál kevesebb. Budapesten az arány a felsőfokú végzettségűek javára billen, a szociális felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya is magasabb az ügyintézők körén belül.

Pest megyén belül e téren is nagy eltéréseket tapasztalhatunk: akadnak olyan kistérségek, ahol nincsen szociális felsőfokú végzettségű köztisztviselő az ügyintézők között, és jellemzően az egyéb felsőfokú végzettségűek aránya sem éri el a 30 százalékot. Vannak olyan területek, ahol a főváros közelsége erőteljesen érvényesül: a magasabb végzettségű és a szociális felsőfokú végzettséggel rendelkező ügyintézők aránya jóval magasabb az országos átlagnál.

A tízezer lakosra vetített régiós mutatók az alap- és nappali ellátások esetében is elmaradnak az országos átlagtól, ennek magyarázata szintén az országosnál nagyobb népsűrűségben keresendő. Az alap- és nappali ellátásban foglalkoztatottak száma a régióban 1998 és 2002 között közel azonos mértékben csökkent Pest megyében és a fővárosban, a régió egészét tekintve az 1998-as létszám 73 százalékára, vagyis nagyobb mértékben, mint az országos 86 százalékos átlag. Jellemző lehet a területen dolgozók körében az adminisztratív és kisegítő, illetve az ápolási-gondozási feladatokat végzők aránya. A régiós átlag 85 százalék ápolást-gondozást végző foglalkoztatott (Budapest 86, Pest megye 85 százalék), ez nagyjából az országos átlagnak megfelelő (83 százalék).

2002-ben a közép-magyarországi régióban 710 családsegítő szakmai tevékenységet végző foglalkoztatott volt. Ez tízezer lakosra vetítve 2,5 főt jelent, ami alig marad el az országos mutatótól. Budapesten ez a szám 2,3 fő, míg Pest megyében magasabb, 2,8 fő.

A családsegítő szakmai tevékenységet végzők között régiós szinten 76,2 százaléknak, Budapesten 79 százaléknak, Pest megyében 72,6 százaléknak van felsőfokú végzettsége. A megyén belül azonban komoly eltérések tapasztalhatók: a Dabasi (44,4 százalék!), Nagykátai (47,4 százalék!), Szobi és Ráckevei kistérségben ez az arány nem éri el a 60 százalékot. Az alacsonyabb végzettségűek arányával párhuzamosan jelentkezik a szakirányú végzettségűek alacsony aránya a régióban, a szakirányú végzettséggel rendelkező családsegítő szakmunkatársak átlagosan 65,5 százaléka. Budapesten koncentrálódik a magasabb és a szakirányú végzettségű munkaerő az ellátásban (79 százalék a felsőfokú végzettségűek, 68,9 a szakirányú végzettséggel rendelkezők aránya), Pest megyében ezek az arányok elmaradnak a fővárosétól (72,6 illetve 61,1 százalék).

A tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó otthonokban dolgozók tízezer lakosra vetített száma 2002-ben a régióban 28,3 fő volt, ami szintén a 37,1 fős országos átlag alatt van. Budapesten ez a szám még kisebb, 25,1 fő, és Pest megyében magasabb, 33,2 fő. Kistérségi szinten a mutatószámok nagy szóródását tapasztalhatjuk, ez egyértelműen az intézmények számának eltéréséből adódik.

A szakszemélyzet aránya a tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó otthonokban az egész régiót tekintve és országosan is alacsonyabb, mint az alap- és nappali ellátásban.

Kistelepülések /tanyák, speciális adottságú települések szociális ellátása

Mint láttuk, a régiónk világvárosi központját körülvevő térségben fellelhetőek mindazon települési hátrányok – leszámítva a fővárostól való nagy távolságot, persze –, amelyeket bármelyik magyar vidéken a szociális problémák kialakulásának összetevőiként, illetve a szociális ellátórendszer kiépültségében gátló tényezőként tételezhetünk.

Az eddigiek felvetik a központi régióban is a térszerkezeti szempontok figyelembevételét a szociális ellátórendszer szervezése és fejlesztése esetén. Körvonalazódnak olyan kihívások,

amik csak nagyobb téregységben értelmezve, illetve nem kizárólag szociális szakmai szempontok figyelembevételével tekintve a problémákra válaszolhatóak meg:

Szociális ellátórendszer térbeli elérhetősége

Bár a régió területén jelentős arányban találhatóak kisvárosias-aprófalvas vidékek, az intézményfenntartó társulások száma még messze elmarad a lehetségestől. A fővároson belül a közlekedési nehézségek inkább a fogyatékkal élőket, de valamelyest a babakocsival járó kismamákat is elszigetelhetik a szociális szolgáltatásoktól, az akadálymentesített buszok a belvárosban közlekednek, a rosszabb helyzetű fővárosi területeken élők közlekedési lehetőségei nem sokkal kedvezőbbek, mint pl. egy vidéki kisvárosban élőé.

Szociális ellátórendszer régiós koherenciájának biztosítása

Az alap- és szakellátások egymásra utaltságát mintegy figyelmen kívül hagyva nagyobb az esély a drágább, kevésbé adekvát és társadalmilag is több mellékhatást eredményező szakellátások fejlesztésére. Eközben komoly hiányok mutatkoznak az alapellátásban valamennyi célcsoport és ellátási forma terén, a szakellátások fővárosba történő visszatelepítése a cél. A központi régió esetén azonban – bármely más régiónál erőteljesebben – megjelenik annak igénye, hogy a szociális problémák – térbeli folyamatok – gazdaság és közszolgáltatások fejlesztése összehangoltan történjen. Ez az ellátatlan kistéleplésekre költöztetett bentlakásos szociális intézmények létrehozásától a megfelelő nagyságrendű mikro- és kistérségi ellátási formákig ívelhet.

Önkéntesség

Budapesten működik az országos szerepet vállaló Önkéntes Központ Alapítvány. Az alapítvány missziója az önkéntesség kultúrájának terjesztése, valamint az önkéntességet jobban elfogadó hazai társadalmi környezet kialakulásának előmozdítása a magánszemélyekkel, társadalmi szervezetekkel, intézményekkel és vállalkozásokkal végzett konkrét tevékenységeken keresztül. Az Önkéntes Központ Alapítvány célja a magyarországi önkéntesek és az őket foglalkoztató szervezetek munkájának támogatása információval, tanácsadással és képzéssel. Az alapítvány működése nyilvánvalóan közvetlenebb hatást fejt ki

a régióban, így várható, hogy tevékenysége katalizálja az önkéntes részvételt a térségben a mi ágazatunkban is.

Az önkéntes központ által 2003-ban regisztrált 24, a közép-magyarországi régióban található önkéntes munkát igénybe venni szándékozó szervezet és intézmény közül csupán 4 szociális célú volt, ez arra utal, hogy a kisebb, helyi hatókörű szervezeteknek az önkéntes munka bevonására, a lakossági szolidaritás ösztönzésére sincs kapacitásuk, illetve kevésbé számítanak önkéntes segítségre.

Az országos és területi hatókörű szervezetek jobban építenek a társadalmi szolidaritásnak az egyéni jótekonyság formáiban történő megnyilvánulásaira, és rendelkeznek forrásokkal is arra, hogy ezeket szervezett módon juttassák el a rászorulókhöz. Ezek a karitatív tevékenységet végző országos szervezetek jellemzően budapesti székhellyel – és sok budapesti telephellyel – működnek, mint pl. a Magyar Vöröskereszt, a Magyar Ökumenikus Szeretetszolgálat stb. E nagy szervezetek számos önkéntest tudnak bevonni munkájukba, jellemzően a fővárosi hajléktalanellátás teendőibe.

A Magyar Ökumenikus Szeretetszolgálat a Budapesten működtetett szenvedélybetegek nappali intézményében és Családsegítő és Gyermejköléti Szolgálatában vesz igénybe alkalmi jelleggel önkénteseket.

A Magyar Máltai Szeretetszolgálat budapesti szervezetének több programjában is részt vesznek önkéntes segítők. A Magyar Máltai Szeretetszolgálat Budapesti Központjának szolgálatai részt vesznek a hajléktalanellátás, az idős gondozás, a kórházi segítség tevékenységeiben. A szeretetszolgálat nappali melegedőiben, éjjeli menedékhelyein és betegápoló otthonában az alapfeladatok ellátását rendszeres önkéntes munkával egészíti ki, az önkéntes munkások részt vesznek az ételosztásban, adományosztásban, a takarításban, a mosodai munkákban stb.

A szeretetszolgálat szervezetei az országban, így a régióban is számos településen elérhetőek, fogadják az önkéntes munka- és adomány-felajánlásokat.

A szociális ellátórendszer helyzete ellátási területenként

Családvédelem, családsegítés

Budapesten már a 80-as évek végén megkezdődött e szolgálatok létrehozása, s mára szakmailag megerősödve működnek. Nagy az önálló családsegítő szolgálatok száma, és kiugróan alacsony azon intézményeké, amelyek gyermekjóléti szolgáltatást is végeznek. Az egy intézményre jutó lakosságszám Budapesten kétségtelenül magas, ám az intézményenként foglalkoztatott szakemberek száma is jelentős, ellátási kötelezettségük az igénybevételi arányokkal vizsgálva tehát országos viszonylatban nem mondható magasnak.

A régió helyzetét vizsgálva e téren fontos figyelembe venni, hogy a családsegítő szolgálatok „nagy bummja”, különösen a kisebb településeken, a gyermekjóléti szolgálatok létrehozásával egy időben történt meg. Ezen intézmények azonban – a régióban is jól látható arányok szerint – gyakran nem intézményként, hanem tevékenységként szervezetten működnek – azaz védőnő, pedagógus vagy egy magában dolgozó munkatárs látja el e feladatokat: ilyen megoldást választottak nagy arányban az aszódi, a ráckevei, a szentendrei, a pilisvörösvári és a nagykátai kistérségekben, kisebb mértékben Budaörs és Cegléd térségében.

A családsegítő szolgálatok igénybevételi arányai igen eltérőek régiókban. Legalacsonyabb a váci kistérségben (1%), a dabasi, nagykátai és a veresegyházi kistérségekben 1,5%, de a monori is 2% alatt marad.

A dabasi, monori és a váci kistérség esetén együtt jár az egy intézményre jutó magas település- és népességszám, a veresegyházi kistérségben kiugróan alacsony a szervezeti egységenként foglalkoztatott szakmai munkatársak aránya. E tényezők magyarázzák az alacsony igénybevételi arányokat. A nagykátai kistérségben ugyanakkor a szolgáltatások ötöde tevékenységként szervezett, s a térség siralmas közlekedési viszonyai és kistelepülései mellett a szolgáltatásokhoz való alacsony hozzáférés jelzéseként értelmezzük e mutatót.

Idősellátás

A közép-magyarországi régió népessége öregedik a legnagyobb mértékben hazánkban. Régiókban más ellátási területekhez mérten nagy arányban jelentek meg a piaci szereplők, jellemzően az időotthonok működtetése terén. A régióban megtalálható gyakorlatilag mindenféle ellátás, a jóléti pluralizmus érvényesül, ugyanakkor a népesség arányához mérten kevés az elérhető szolgáltatás. A régió átmeneti és tartós ápolást lehetővé tévő intézményeinek széles skálája mellett is itt a legmagasabb az egy férőhelyre jutó régióbéli idős emberek

aránya. E számok vizsgálatakor szükséges figyelembe venni, hogy pl. a fővárosnak több otthona működik az ország más vidékein, ami valamelyest árnyalja az ellátási hiányról felvázolódó képet. Ezen intézmények „hazahozatala” felmerült és megkezdődött.

A szolgáltatásokhoz való hozzáférés összetett probléma: az idősök esetében – akárcsak a fogyatékkal élőkénél – különösen sokat jelent a térbeli elérhetőség a jogosultság és az adekvátság mellett, amely itt az elegendő kapacitásokkal megvalósuló szakszerű segítséget is jelenti. Az ellátási mutatók jelzik: e téren komoly problémák mutatkoznak a központi régióban, mind térben, mind kapacitásokban, mind az adott kistérség társadalma összetételéhez adekvát szolgáltatások megléte szempontjából.

Ha megvizsgáljuk a személyes segítségnyújtás lehetőségeit biztosító intézmények létét, kiépültségét és elérhetőségét, érthetetlen anomáliákat fedezünk fel: hazánk leginkább idősök lakta vidékén a legalacsonyabb a számukra segítséget nyújtó szakemberek alkalmazásának aránya, és ez egyaránt igaz a fővárosra és az azt körülölelő vidékre.

Az alapellátás kapacitáshiányai diszfunkcionális és pazarló működésmódokat generálnak. Miközben ellátatlanok, családtagjaik és a szakemberek széles köre az idősotthonok létrehozását és a férőhelyek növelését kéri, valójában nagyrészt az alapellátás kiépületlenségéből és súlyos kapacitáshiányából adódó feszültségeket is érzékelik. A közvélekedéssel ellentétben a generációk közötti természetes támaszok működnek mind a falvakban, mind a városokban, hasonló, bár nem túl magas mértékben. Ennek következtében semmiféle tapasztalat, kutatás és tény nem indokolja, hogy több, és sok esetben a rosszabb helyzetű kistérségek mutatói régióinkban rosszabbak a fővárosiénál!

Innováció a szociális szférában

A humán szférában, ezen belül a szociális ágazatnál ma Magyarországon viszonylag kevés figyelmet kap az innováció kérdése. Nyilvánvalóan elengedhetetlenül szükséges a változó körülményekhez alkalmazkodó, az igényeket figyelembe vevő működésmódok léte, ám a folyton – néha évente többször – módosuló jogszabályi és támogatási környezet, az egyébként is gyorsan változó kihívásokat tetézve, a szándékok ellenére sem segíti elő a jó megoldások széles körű meggyökeresedését és elterjedését.

A központi irányítás a túlszabályozással és finanszírozási ösztönzőkkel, illetve megszorításokkal élt mindezidáig, ami sem a szükségletalapú szolgáltatási rendszer kiépítésének, sem a helyi problémákra adekvát válaszokat adó, az átlagostól eltérő megoldási módokat kereső helyi fejlesztések létrejöttének és fenntarthatóságának nem kedvez különösebben.

Módszertani intézmények

A jogszabályi előírások szerint a megyei módszertani intézmények az adott megye illetékességi területén nyújtanak segítséget a személyes gondoskodás körébe tartozó alap- és szakosított ellátások megszervezéséhez és működtetéséhez mind a települési önkormányzatok, mind a nem önkormányzati intézményeknek számára.

Budapesten működik a szociális ágazat átfogó feladatokkal ellátott háttérintézménye, a Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet (NCsSzI). Az NCsSzI alapfeladatai között a kutatások, az ágazati tervek és koncepciók véleményezése stb. szerepel. Mint más ágazatoknál is, a közintézmények főváros-központú kiépültsége valójában az itt dolgozókat hozza előnyösebb, informáltabb helyzetbe. Az NCsSzI – lévén országos hatáskörű szerv – régiós és budapesti programokat nem szervez. Jelenléte, az itt elérhető adatbázisok, tudások régiós hasznosulása is tovább javítható lehet.

Szociális felsőoktatás, szakemberképzés, K+F

A közép-magyarországi régió, ezen belül Budapest jószerivel minden ágazat és szakmaterület számára a képzés, tudományos közélet és innováció központja. Nem jelent kivételt ez alól a szociális ágazat sem. Több közép- és felsőfokú oktatási intézmény, számtalan iskolarendszeren kívüli képzési forma, tanfolyamok, tréningek érhetőek el, zömében a fővárosban. A nagy kutatóhelyek többsége itt működik, a kutatási forrásokat mobilizálni tudó, meghatározó műhelyek itt jöttek létre. Meglepő módon azonban – az országosakat leszámítva persze – a kutatások vagy Budapestre, vagy annak egyes kerületeire fókuszálnak.

Pest megyét és a fővárost egységében vizsgáló, elemző kutatások szinte nem találhatóak. Természetesen sem a területi, sem a társadalmi folyamatok nem állnak meg a városhatárnál, a

szuburbanizáció erősödése pedig egyértelműen a kutatások, innovációk szélesebb területi léptékű fókuszát indokolná, e hiányt – témánk szempontjából – meghatározónak tekinthetjük.

A szociális képzés hazánkban meglehetősen rövid múltra tekint vissza, hiszen az első főiskolai kurzust – a lényegében előzménynek is tekinthető korábbi, a Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskolán folyó szociális szervező és az ELTE-n 1985-ben induló szociológia (szociálpolitika) képzéseket követően („természetesen” mindkettő Budapesten zajlott) – csak 1989 őszén indították Szekszárdon.

A régóban ma négy, ha az egyetemi integráció után szakmai önállóságát továbbra is megtartó Bárczy Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kart is külön intézménynek tekintjük, akkor öt intézményben folyik szociális felsőfokú alapképzés. (Ugyanilyen jó helyzetben csupán Észak-Alföld régiót találjuk.)

A létszámadatokat nézve látjuk, hogy az ország összes szociális kurzusra beiratkozott hallgatóinak nagyobb hányada tanul itt.

A kutatási tevékenységek komoly hiányokat pótolhatnak az ágazat fejlesztése, a szociális ellátások hatásosságának és hatékonyságának fokozása érdekében. A jelenlegi nyilvántartási, adatszolgáltatási és költségvetési rendszerek nem teszik lehetővé, hogy az ellátottakról, a kiadásokról és az igényekről – akár csak hozzávetőleg is – világos képet alkothassunk. A társadalmi kirekesztődés enyhítését célzó Nemzeti Cselekvési Terv (NCsT) e téren is változásokat hozhat.

Civil szervezetek és piaci cégek a régió szociális ellátórendszerében

Tevékenységi besorolásuk alapján szociális ellátással 1578 civil szervezet foglalkozik, ezek 80 százalékát budapesti, 20 százalékát Pest megyei székhellyel jegyezték be, ezen belül 56 százalék városi, 43 százalék községi székhellyel rendelkezik (KSH 2001).

A civil/nonprofit szektor a régió belül jelentős funkciót tölt be a hajléktalanellátás intézményeinek és a bentlakásos otthonok működtetésében. Az országos viszonylatban magas civil koncentráció, az országos civil szervezetek fővárosi jelenléte tudástőkét és innovációs potenciált akumulál a régióban, amelynek hatásai jellemzően a fővárosban érzékelhetőek. A

budapesti agglomerációs térség és a Pest megye relációjában fennálló centrum-periféria viszony elszívó hatása a civil szektoron belül is jelentkezik.

A piaci/forprofit szektor bevonódása nyilvánvaló módon a piacósítható igényekre válaszoló szolgáltatások kiépítése területén történt meg, jellemzően az idősellátásban. Elsősorban a Pest megyei szociális otthonok fenntartásában vállalnak szerepet, a fővárosi fizetőképes rétegre építve szolgáltatásaikat.